

prof. dr. Šefket KRCIĆ

PUTANJA SUVREMENOG RAZUMIJEVANJA FILOZOFIJE ŽIVOTA (TRI FRAGMENTA)

Abstract: Autor u ovom radu „*Putanja suvremenog razmijevanja filozofije života*“, prezentira tri fragmenta, od ukupno sto jedanaest, iz svojeg djela „*Filozofija života*“, čiji je cilj upoznavanje javnosti sa originalnim razmišljanjima na ovu temu. „*Filozofija života*“ (njem. *Lebensphilosophie*) predstavlja filozofsku koncepciju koja za svoj predmet ima totalitet, tj. cjelinu života. Autor intelekt, prema nosiocima ove filozofske koncepcije, kako smo to ranije objavili u *Prolegomeni za jednu moguću filozofiju života*, ima u vidu samo ono što je uopće i zajedničko, a zapostavlja samu punoću života, tj. njegov kostur.

Abstract: In this article, «Questions of modern understanding of the philosophy of life», presents three fragments of a total of one hundred and eleven, in his work «Philosophy of life», aims to inform the public of the original thoughts on this topic. «The philosophy of life» (Germ. *Lebens Philosophie*) is a philosophical concept which has its object the totality, ie; whole life. Author intellect, divided by parties of the philosophical concepts, as we have previously reported in *Prolegomena for a possible philosophy of life*, takes into account only what is general and common, and neglects the very fullness of life, ie. his skeleton.

1 Autor je redovni profesor Univerziteta u Novom Pazaru i Fakulteta za Islamske studije (FIS), predaje: Etiku i Metodologiju. Profesor po pozivu na Univerzitetu u Tuzli i Interacionalnom univerzitetu u Travniku, ex profesor Univerziteta Crne Gore i gostujući profesor na mnogim istočnim i zapadnim univerzitetima, predsjednik Matice Bošnjaka – Društvo za kulturu, znanost i umjetnost Sandžaka.

Po utemeljivaču ove filozofske discipline, velikom suvremenom misliocu **Vilhelmu Diltaju** (Wilhelm Dilthey, 1833-1911), jednom od najznačajnijih predstavnika suvremene filozofije, život je, najkraće rečeno, najneposrednija realnost. Neki predstavnici ove filozofije smatraju, da sferu život treba suprotstaviti sferi duha, emocije, duše i intuicije. U biti, filozofija života proučava smisao, vrijednosne ciljeve ljudskog života, sa stanovišta filozofije naroda. Pod filozofijom života, podrazumijeva se životna mudrost, koja se ogleda u ukazivanju smisla i vrijednosti života jezika narodne izvornosti. Među značajnije predstavnike filozofije života smatraju se, pored Diltaja, Šopenhauer, Bekson, Niče i Šeler. Zacijelo, filozofija života se afirmirala u drugoj polovici XX stoljeća, kao i u novije vrijeme, gdje je njen razvoj u zapaženom usponu. Fundamentalnu nit filozofije života, egzistencijalistički filozofi, zatim, personalisti, neohegelijanci, te fenomenolozi. Prema tome, ključni pojam Filozofije života, je dakle, „Život“ – u svim svojim manifestacijama. Jedno od teorijskih varijanata Filozofije života predstavljaju gledišta **Anri Berksona**, čije metafizičko-kosmološko tumačenje života, se definira kao život „*elan vital*“, kao vitalnu silu svojevrsne kosmičke naravi. Sve razvijenije određenje / definiranje Filozofije života, obuhvata u sebi i takve sadržaje iz kojih će se vremenom obrazovati i razvijati brojne filozofske koncepcije, kao što su npr. filozofija kulture, akademika dr. Smaila Balića, dr. Bogdana Šešića i drugih, te Intuicionistička filozofija, filozofija kreacionizma i druge koncepcije. Filozofija života nastoji da bude koncepcija, **novog pogleda na svijet**, čovjeka, posebno sa stanovišta suvremene ontologije, gnoseologije, epistemologije i aksiologije, koje imaju u vidu cjelinu bivstva, totalitet sa razvijenim sistemom pojmovnog aparata. Zacijelo, Filozofija života brani duhovne vrijednosti od naleta industrijske civilizacije i pogubnosti, zatiranja duhovnosti u životu, koji postulira potrošačka psihologija, psihologija potrošačkog društva... Univerzalizmu Filozofije života do neke se suprotstavio personalizam, ističući ličnost čovjeka, kao neponovljivu individualnost u čovječanskom svijetu. U tom kontekstu, autor ovih redova je izdvojio tri svoja filozofska fragmenta: 1) 5. *Život i filozofija*; 2) 6. *Smisao filozofije života* i 3) 19. *Život kao filozofski problem*. Riječ je o originalnim filozofskim razmišljanjem iz problematike discipline **Filozofije života**.

Ključne riječi: filozofija, život, Filozofija života, smisao, filozofski problem, Diltaj, Šopenhauer, Berkson, Niče, Šiler itd.

ŽIVOT I FILOZOFIJA

Život se ne može jednodimenzijalno svoditi na „*njegovu političku dimenziju*“, kako se zna izraziti jedan *Kundera*. Svakako, život je velika pustolovina duha.

Filozofski živjeti znači, stalno djelati, biti u stalnom naporu, u neprestanom stvaranju i promišljanju svijeta. Zato je filozof, jedini stvaralac, koji se vraća početku i koji promišlja život kao bit vlastitog svjetonadzora. Za razliku od modernih nauka, koje ljudi mogu proučavati bez poznavanja njene

povijesti, sa filozofijom to nije slučaj, da bi se moglo filozofirati neophodno je znati čitavu njenu duhovnu povijest. Zato je filozofija jedina oblast ljudskog duha koja zahvata život u njegovom totalitetu, tj. misao koja bi željela da bude logična, estetična, etična i sistematična.

I. Rodno mjesto filozofije. Život je rodno mjesto praktične i egzistencijalne filozofije, kao i filozofije života. Šta je život je široko i otvoreno pitanje. *Tomas Man* je u jednoj besjedi iskazao osjećanje da je "Život sazdan od građe od koje su sazdana snovi." To je istinska šifra rađanja filozofije. Sam filozof i mislilac to potvrđuje. M. Hajdeger u dijelu "Bitak i vrijeme" otvara pitanje odnosa filozofije i života. On je mišljenja da filozofija "udara natrag u egzistenciju". Dakle, on pod egzistencijom podrazumijeva predani život u stvarnosti subjekta koji djeluje. Jasno, po uobičajenom mnjenju filozofije, subjekt se potvrđuje u egzistenciji, tj. životu. Na primjeru života i djela bilo kojeg do sada klasičnog ili modernog mudraca imamo na djelu neraskidivu vezu filozofije i života. Ideje za vlastiti diskurs, pored individualnog meditiranja, svaki mislilac nalazi u zajednici. Samo u zajednici čovjek može doživjeti istinsku sreću i životno zadovoljstvo. Svijet ideja, jasno, dolazi iz ljudskih misli. U tom kontekstu život i energiju filozofije daje borbe različitih i tolerantnih mišljenja. Moderni pisac **Danilo Kiš** je promišljeno upozoravao: "Postoji banalnost življenja i banalnost pisanja - metafizička i književna banalnost, koje stoje kao potencijalna opasnost na svakom koraku i zagorčavaju nam život." U tom smislu literatura pomaže čovjeku da osmisli život, s jedne, i da banalizira život, s druge strane. Na ovo nas upućuje i misao Ernesta Bloha koji je jednom prilikom objavio: "Ja sam filozof koji boravi u svojem vlastitom filozofskom znanju." Interesantno je razmišljanje crnogorskog filozofa dr. S. Tomovića o ovom pitanju. Naime, on je jednom prilikom reko: "Ako čovjek / intelektualac shvati život ozbiljno, onda on nema perspektivu!; treba se igrati velikih igara." (S. Tomović). Dakle, svaka nova filozofija proizilazi, ne samo iz originalnih stavova i ideja, već iz dubokog i temeljnog poznavanja povijesti filozofije.

Filozofija života se, prije svega, poziva na veoma dugu filozofsku tradiciju i historiju filozofije, počev od filozofske misli drevnog Istoka, preko Grčke zatim islamske filozofije do moderne novovjekovne i suvremene filozofije.

II, Smisao života i filozofije. Ovdje se ne želi filozofski život predstaviti, kao nešto što je bolje i pametnije od drugih oblika življenja. Međutim, život sa filozofskog stanovišta se doima kao brže razumijevanje stvarnosti i anticipiranje budućnosti. To se ne čini čulima već umom. Raselovski rečeno, uz pomoć filozofije i uma manje se prave greške. S druge strane, Aristotel je bio mišljenja da su sve nauke korisnije po život čovjeka, međutim, nijedna nije bolja od nje (filozofije).

U svijetu se sve više zbori i vode otvoreni dijalozi o filozofiji života. Riječ je o jednoj posebnoj struji /pravcu unutar razgranate suvremene filozofije, koja, kao takva, iziskuje jedno otvoreno i sistematsko istraživanje. Riječ je o disciplini duha koja za svoj predmet uzima život u cjelini. Uloga filozofije se ogleda u tome da se rasvijetli jedan širok filozofski fundus. Zato je potrebno

imati nivo kulturne svijesti avangardnog mišljenja i življenja. Ovdje se riječ /pojam "cijedi" iz djela i rasvjetljava kao putokaz jednog mišljenja i djelanja. Filozofija života artikulira život i kao takva ona ga u pozitivnom smislu stimulira. To je put umjetničkog sagledavanja života unutar filozofskog mišljenja. Filozofija nivelirše život sa više strana i gledišta i uključuje se u tradiciju moderniteta izlažući smisao kritičkog mišljenja.

III. Paradoksi života i mišljenja. U starih Grka paradoksi su označavali sporna mišljenja, koji su kao "principi" zastupani u javnom životu, posebno u sudskoj praksi. Dakle, samo prisustvo suprotnih /protivuriječnih/ paradigmi stavalo je stanje paradoksa. Jasno, takav diskurs stavlja samog sebe u nezgodan i neizvjestan položaj. Danas se paradoks vezuje za moderno mišljenje i pjesništvo, kao i za sam položaj čovjeka kada živi u raskoraku normativnog i stvarnog. Dakle, čovjek se kreće iz paradoksa u paradoks. Imamo niz paradigmi koje istovremeno govore o istini i laži. Same figure koje pravi besjednik krećući se od ironije do ironije, on zapada u paradoks vremena.

O pitanjima života sa stanovišta realnosti i imaginacije, posebno se pozabavio čuveni renesansni mislilac Erazmo Roterdamski (1466-1536), jedan od preteča ovog filozofskog pravca. On je svoje viđenje svijeta kazao djelom "*Pohvala ludosti*". Riječ je o štivu koje i dan-danas plijeni svojom duhovitošću i svježinom. (Vidi bilješku na kraju djela).

IV. Razumijevanje realnosti. Želio sam druge razumijeti i vratiti ljude u realnost. Ovo ne shvataju oni koji, kad su daleko od domašaja medija i kontrole, dižu dreku i ističu nerealne zahtijeve koje nitko ne može ponijeti, a kada sjednu pred ljudima sistematske argumentacije i hladnog rezoniranja onda ti isti pužići prihvataju sve što se ponudi. Plašim se takvih pojedinaca jer se njima ništa ne može postići.

Ljudi uvijek trebaju imati na umu, kao i da se *sjete* - koliko je život dragocjen i neponovljiv. Zato, pozivam ljude, da se na vrijeme bude. Ali, to *buđenje* teba da bude uvijek u miru u skladu sa kulturom življenja.

V. U odbrani filozofa. Zadatak intelektualca danas jeste da stane u odbranu dostojanstva svake profesije, a posebno one koja predstavlja esenciju kulture, a to je filozofska djelatnost. Filozofi se u ovoj zemlji neopravdano zapostavljaju i ignoriraju, upravo zato što nisu karijeristi, te sebi ne dozvoljavaju razne laktanje, manipulacije i što iznad svega preziru poltronstvo, kao način ponašanja konformista. Na taj način, oficijalna dogmatska politika je neprestano filozofe gurala u drugi plan i što dalje od sudjelovanja u javnom životu. Hajdeger je znao reći, da filozof u društvu samo postiže semantičnu autonomiju, međutim, cilj jeste da filozof kao individua postigne istinsku autonomiju, kako bi mogo bez smetnji stvarati. S druge strane, prema filozofima vladaju predrasude i skepsa od strane akademskih krugova, koji su pod utjecajem vladajućih. Jer, filozofi se ne slažu sa političkim smislom i izrazom. U tom smislu, političari su za filozofa irelevantni. Zato je neophodno razumijevanje za filozofa, jer svaka filozofija misli na budućnost i dostojanstvo slobode čovjeka. Filozof ustaje u odbranu vlastitog poziva i njegova djelatnost ne može biti podređena politici, jer filozofija ne želi biti ancila ni-

jedne ideologije. Djelujući u odbrani vlastite profesije, filozof ujedno ustaje u odbranu slobode mišljenja, slobode govora, objavljivanje i štampe. Dužnost filozofa, zatim svakog istinskog intelektualca i slobodnog čovjeka da se bori protiv cenzure i to permanentno bez prestanka. Samo s tim principima duh će da prevlada sve prepreke, a taj metod je bio važeći kroz povijest svih civilizacija. naravno, sve civilizacije koje su izdržale rešeto vremena, prvenstveno su prepoznatljive po filozofima.

Da budemo precizni, želimo da ukažemo na jednu misao iz koje proizilazi poruka, koja se tiče načina življenja (na ovom i onom svijetu). Naime, filozofija smatra da je krajnji cilj dunjalučkog života - neminovna smrt, odnosno, preseljenje na *ahiret*, kada insan otpočinje novi život. O ovoj temi, vrlo interesantno piše književnik *Mirko Kovač*, koji promišlja smrt na slijedeći način: "Često sam opisivao smrt, ali ne kao nešto od čega se grozim, niti kao mjesta šutnje, već prije kao uzbudljivu činjenicu koja nadahnuje da se ova drugačija sagledava (...). Smrti bližnjih i prijatelja potresle su me, ali bi me i razbistrile da uočim no što u drugoj prilici ne bih zapazio..."

VI. Živjeti na filozofski način – prema K. Jaspersu. Fundamentalni pojmovi Jaspersove filozofske koncepcije svijeta su: *biće, svijet, svijest-uopće, duh, egzistencija, transcedencija, Bog, mit, vjera, osvjetljenje egzistencije, granična situacija, sveobuhvatno, paradoksalno* itd.

Kakva je Jaspersova misao može se zaključiti iz njegovog rada u kojem promišlja *filozofski način života*, koji je prisutan u *Uvodu u filozofiju*.

Prema ovom misliocu, čovjekov život se neće izgubiti u razvijenosti, samo pod uvjetom, da će se *pojavit*i u određenom poretku. Prema tome, mislilac promišlja, u svakidašnjem životu mora ga nositi nešto *sveobuhvatno*, on mora *ponaći vezu između organiziranja rada, ostvarivanja i velikih trenutaka, mora se probuditi u ponavljanju. Tada se život, prema Jaspersu, čak i kada se obavlja uvijek jedan ili posao, prožima jednim istim raspoloženjem koje zna da se odnosina jedan smisao.*

Filozof izgrađuje stanovište, prema kojem ispoljava svoju veliku zabrinutost za svijest o svijetu i nama samima, kao i o sopstvenom životu, zahvaljujući sjećanju i vjernosti. Prema ovom misliocu, vjera i njena institucija oblikuje svijest čovjeka od rođenja do smreti. On razvija filozofsku vjeru u čovjeku, i to na filozofski način, pokušavajući sopstvenim snagama da u sebi izgradi ono što mu okolina u kojoj živi više ne daje.

Prema Jaspersu, "težnja da se živi na filozofski način izvire iz mraka u kome se pojedinac nalazi, iz izgubljenosti, kad bez ljubavi tako reći bulji u prazninu, iz samozaborava zbog prezauzetosti poslova, kad se iznenada probudi, uplaši i sebe upita: šta sam ja, što propuštam, šta trba da činim?"

Jaspers upozorava, da *samozaborav – upravo podstiče nova tehnička civilizacija, koja sve manje čovjeka ostvaruje kao čovjeka!* U tom kontekstu on dovodi sam smisao filozofiranja. Filozof (misli se na Jaspersa) je mišljenja da "filozofiranje znači odluku da se dopusti da postane svjesni porijekla, da se pronađe put do samog sebe i da se, prema postojećim mogućnostima, u utrašnjem djelanju pomogne sebi." (Napomena: dalju eksplikaciju ovog pojma u Filozofiji života, možete

naći kod pitanja čovjaka i njegovog identiteta).

Dalje, slijede Jaspersova upozorenja: "Doduše, ono čega se upostojanju najprije treba latiti, to je: ispunjavati stvarane zadatke, zahtjeva dana. Ali u tome ne nalaziti puno zadovoljenje, nego shvatiti da je već sam rad i gubljenje u svrhama put ka samozaboravu, a time i prenebregavanje i krivica, to je težnja da se na filozofski način vodi život." Uz to, filozof dodaje, "a zatim, da se ozbiljno shvate iskustva stečena u kontaktima s ljudima, srećom i uvredom, s mračnim i zbrkanim. Ne zaboravite, neko u duši usvajati, ne udaljavati se od sebe, nego sebe temeljno proučavati, ne dopustiti da se bude dovršen, nego prosvjetljavati, to znači na filozofski način voditi život."

Jasno, ovaj čin života se može ostvariti u Jaspersovom mišljenju, preko dva načina, odnosno dva puta: Prvo, preko usamljenosti meditiranja (kao puta načina osvješćivanja); Drugo, preko komunikacije s ljudima, tj. putem svih vidova uzamajnog razumijevanja u zajedničkom djelovanju, tj. zajedničkog razgovoru i napokon, zajedničkoj šutnji.

Jaspers upozorava, da "filozofsko osvješćavanje, za razliku od kultnog, nema nikakvih sveti objekt, nikakvo sveto mjesto, nikakav čvrst oblik. Red koji sebi stvaramo za tu svrhu ne postoje pravilo, nego ostavlja mogućnost slobodnog kretanja. To osvješćavanje je, za razliku od zajednice koja se stvara u vršenju kulturnih obreda, usamljeno osvješćavanje."

U sadržaje takvog samoosvješćavanja K. Jaspers ubraja: 1) Samorefleksiju, 2) transcendirajuće osvješćavanje i 3) Postajemo svjesni onoga što trenutno valja da se učini (a to su, prije svega, uspomene iz sopstvenog života). To se postiže stalnom komunikacijom, koju filozofija od nas traži i zahtijeva. Dakle, to je put da se život vodi na način koji se ne može predvidjeti. Zato nas filozofija uči da se živi, umjesto da se mre. Prema Jaspersu, život se živi u stalnim pokušajima. O tome svjedoče brojna sagledavanja pitanja i odgovora. Zatim, samoosvješćavanje i osvješćavanje uopće nam daje i podstiče snagu misli. Jer, mišljenje je, prema njemu početak čovjekovog postojanja. To se postiže kada filozof živi u skladu sa svojim učenjem. Ako je tako, onda se znanje može primijeniti u život.

Dalja upozorenja Jaspersova u vezi ovog pitanja odnose se na njegovu intenciju kako da se sačuva originalni filozofski način života, kojem prijete razni oblici izopačavanja. To je moguće postići samim filozofskim stavovima o stalnim egzistencijalnom osvjetljavanju. S druge strane, sama intencija da se želi umrijeti, znači – izvršiti bjekstvo od svijeta.

Živjeti znači stalno komunicirati. To je put, prema Jaspersu, da se misli stalno na sebe. Zato, mogući su putevi prevazilaženja izopačavanja, a to je svojstveno samom vođenju filozofskog života koji je pun neizvjesnosti, gdje se stalno osvrće za kritikom (koja traži protivnika i priželjkuje da bude stavljena u pitanje). Dakle, samim samoosvjetljavanjem život je, prema Jaspersu, gonjen naprijed. U tom smislu život se živi u stalnoj i otvorenoj bezobzirnosti. Na taj način, život se živi u stalnoj komunikaciji, u koju se mora vjerovati i nikad je ne predavati zaboravu.

Na kraju da zaokružimo ovo pitanje filozofskim stavom: "Cilj filozofskog

načina života ne treba da se formulira kao neko stanje koje bi se moglo dostići, a zatim i ostvariti. Naša stanja su samo pojave stalnog truda naše egzistencije ili njenog poraza. Naša suština je biti-na-putu. Mi bismo htjeli da se probijemo kroz vrijeme. To je ostvarljivo samo polarnostima” (Jaspers). To je jedan od puteva da čovjek uđe u historiju vječnosti, a to je uzlet koji životom ostavljamo za sobom, a to je ostvarivanje rezultata komunikacije. (Na taj način, možemo preizpitati sve naše uspjehe, ciljeve i napokon sjećanja na bitne trenutke života). Svakako, sve to govori sami akt izbora sopstvenog života, ne samo izbora određenog pogleda na svijet, koji se demonstrira stavovima.

Jasno, filozof se nalazi na sigurnom tlu kopna, u realističkom smislu, kako naglašava Jaspers, kao takav orijentirao se da se život živi u mirnim tokovima preko svijeta ideja. Samo na takav način on živi život na sigurnom tlu. Zato svijet u kojem živi čovjek je polazna tačka za filozofsko promišljanje ljudskog života u vremenu. Za razliku od religija (i njene institucije, npr Crkve) koje su za sve ljude, filozofija, prema Jaspersu je za pojedinca, tj. one svjesne svoga vremena i položaja. Prema njemu, *“filozofija je izraz jednog carstva duhova koji su u svim narodima i vremenima međusobno povezani, bez instance u svijetu koja ih isključila ili prima.”*

VII. Umjetnost. – U mislima o Ibzen, Đ. Lukač (Lucach) je, između ostalog razmatrao pitanje *umjetnost i života*. Mađarski filozof kaže: *“... Umjetnik mora da stoji izvan života ako hoće da ga prikazuje; za njega je žena samo linija i oblik; osjećanje je samo riječ i ritam. Mora tako da bude, inače, ne bi mogao da stvara. Kada bi zaljubljenim pogledom posmatrao svoj model, ne bi vidio od njega ništa umjetničko, jer samo hladan pogled, nezasićen osjećanjima može da vidi njihense, karakteristične osobine. Ako i ima u njemu osjećanja, mora ga smrviti. Umjetnik može da ima smoz senzacije, ne osjećanja. Ne može da stoji unutar života, jer onda ne bi imao svoje perspektive za stvaralaštvo. Nouns sommes faits, pour le dire, non pour l’avoir” (Stvoreni smo za iskazivanje, a ne posjedovanje)”, kaže Flobert.*

VIII. Živjeti bez straha! – Izuzimajući osjećanje straha od Svevišnjeg, samo je život bez straha vrijedan življenja. Naravno, to se ne odnosi na naše stalno pribijavanje od smrti. Drugi strahovi, izuzimajući onaj od Boga, nama nisu potrebni. U tom smislu, filozofija nas uči, da um stvara životnu energiju, koja vodi bespoštednoj borbi i iznalaženju smisla življenja kroz tokove života. Život se kreće od ljudskih težnji do univerzalnih priguća. U tom smislu, filozofija nas vodi do naše usamljenosti, a poezija stvara život kroz fenomen gužve. Otuda, filozofija se veže za individualni, a poezija za kolektivni duh. Zato, filozofija i poezija otvaraju rane osjećaja, zbog stanja u kojem se nalazimo, krećući se kroz duhovne krugove, nailazeći na brojne prepreke, čije rješavanje stvara nove oblike uznemirenosti.

Život i strah su teme neodvojive jedna od druge. Čujmo, šta o fenomenu straha kaže pisac *Meša Selimoviću* svom čuvevnom djelu *“Tvrđava”*: *“A meni se čini da je strah najveća sramota ovog svijeta, i najveće poniženje čovjekovo. Izmahnut je nad njim, ka bič, uperen u grlo, kao nož. Čovjek je opkoljen strahom, kao plamenom, potopljen njime, kao voda. Plaši ga sudbina, plaši ga sutrašnji dan, plaši ga vladajući zakon, plaši ga moćniji čovjek, i on nije ono što bi htio biti, već ono*

što mora da bude. Umiļjava se sudbini, moli se sutrašnjem danu, poslušno ponavlja zakon, ponizno se smiješi mrskom moćnom čovjeku, pomiren da bude nakazna tvorevina sačinjen od straha i pristajanja."

IX. Život i računari. Živimo u vremenu ritma suvremenog života. Pred nama su brojne teme i dileme: meditacija, kreacija, sjećanje, osjećanje. Pitanje je koliko modrena informatika, svojom brzinom razara ili unaprijeđuje maštu i uopće stvaralački sanzibilitet. Jednostavno, koristim se objema metodama: zapisivanja rukom i razvojem ideje na računaru, uz korišćenje maksimalnog prostora za meditaciju. Jer, tehnika pruža znatne mogućnosti ne samo u informiranju već i u korigiranju stavova. Međutim, ovdje je u pitanju filozofija kao razvoj ideje. Zato nas tehnika ne može savladati, upravo zato što ne želimo postati njeni robovi. Ipak, računari su jedna nezaobilazna spirala budućnosti. U tom kontekstu mi ne smijemo zaboraviti na mišljenje ljudi koji nemaju nikakvih dodira sa ovom tehničkom spravom. Na taj način, život se živi u dodirima i približavanjima.

X. Zahvalnost kroz cijeli život. Zahvalnost znači, osjećati da je vlasnik svih blagodati Svevišnji Stvoritelj, te da svako dobro od Njega dolazi. U časnom Kur'anu, se nezahvalnost definira kao nevjerovanje. Ovakvo određenje, umnim ljudima dovoljan je dokaz koliki je ibadet zahvaljivati se svome Gospodaru, te u kakvo zlo zapadaju oni koji se od toga udaljavaju.

Zahvalnost je jedna od tema o kojima se naviše govori u Kur'anu. U oko sedamdeset ajeta vjernici se podsjećaju da trebaju biti zahvalni svome Gospodaru, te se kao primjer navodi kakvu su sudbinu doživjeli mnogi koji to nisu bili. Razlog zbog kojeg se zahvalnost na ovoliko mjesta spominje u Kur'anu jeste taj što je ona najveći pokazatelj postajanja imana u nečijim srcima. U sljedećem ajetu ona se spominje kao uvjet da bi se ispravno "robovalo Allahu, dž.š.:

"O vjernici, jedite ukusna jela koja smo vam podarili i budite Allahu zahvalni, te vi se samo njemu Klanjate!" (El-Bekare, 172)

A u sljedećem ajetu Svevišnji ističe da su zahvalnost i robovanje Njemu uvjeti da nečija djela budu primljena:

A tebi, i onima prije tebe objavljeno je: "Ako budeš druge Allahu ravnim smatrao, tvoja će djela sigurno propasti, a ti ćeš izgubljen biti." Nego, Allahu se jedino klanjaj i budi zahvalan! (Ez-Zumer, 65-66)

Šejtan (sotona) želi ljude odvratiti od zahvalnosti Uzvišenom. Šejtan će iz oholosti i zavidnosti zavoditi ljude do Kijametskog dana, a kad bi ljude udaljio od zahvalnosti svome Gospodaru, to bi za njega bio veliki uspjeh. Kada se vidi koliku pažnju ovome posvećuje šejtan, onda se još bolje shvata u kakvoj su zabludi oni koji nisu zahvalni Uzvišenome.

"E zašto si odredio, pa sam u zabludi pao", reče, "Kunem se da ću ih na Tvom Pravom putu presretati, pa ću im sprijeda, i straga, i zdesna, i slijeva prilaziti, i Ti ćeš ustanoviti da većina njih neće zahvalna biti!" (El-E'raf, 16-17)

Biti zahvalan Allahu jedna je vrsta iskušenja, Allah je čovjeku dao neizmjereno mnogo blagodati, pokazao mu kako treba da se ponaša i kako treba

da se postavi naspram onoga što mu je dato. O tome u sljedećim ajetima Allah, dž. š., ovako kaže:

“Mi čovjeka od smjese sjemena stvaramo da nismo ga na kušnju stavili i činimo da on čuje i vidi; Mi mu na Pravi put ukazujemo, a njegovo je da li će zahvalan ili nezahvaln biti.” (Ed-Dehr, 2-3).

Kako je kazano u spomenutom ajetu, čovjek će od dva puta izabrati jedan: ili zahvalnost ili nezahvalnost. U istom se ajetu, također, zahvalnost spominje zajedno s vjerovanjem, a nezahvalnost pak s nevjerovanjem. I za nezahvalnost, kao i za sve ostale grijeha, postoji kazna. A Allah, dž.š., zahvalnima obećava da neće okusiti džehennemske kazne:

“A zašto bi vas Allah kažnjavao ako budete zahvalni i vjerovali? Allah je blagodaran i Sveznajuć. (En-Nisa’, 147)

I u mnogim drugim ajetima Allah, dž. š., obećava da neće ostati zahvalnima dužan, Svoju blagodat prema njim povećat će i na razne načine nagradit će ih. U nekoliko sljedećih ajeta o tome ovako kaže:

“I kada je Gospodar vaš objavio: “Ako budete zahvalni, Ja ću vam, zacijelo, još više dati; budete li nezahvalni, kazna Moja, doista, će stroga biti.” (Ibrahim, 7)

“Na ovaj način Allah šalje radosne vijesti robovima Svojim, onima koji su vjerovali i dobra djela činili. Reci: “Ne tražim od vas za ovo nikakvu drugu nagradu osim da Mu se dobrim djelima približite.” A umnogostručit ćemo nagradu onome ko učini dobro djelo, jer Allah, zaista, mnogo prašta i blagodaran je. (Eš-Šura, 23)

I Lutov narod u opomene nije vjerovao. Na njih vjetar, pun pijeska, poslasm – samo ne na Lutovu porodicu, nju u svitanju spasismo, iz milosti Naše. eto, tako Mi nagrađujemo one koji zahvaljuju. (El-Kamer, 33-35)

Ako vi budete brojali Allahove blagodati, neće ih nabrojati, – Allah, ziasta, prašta i samilostan je. (En-Nahl, 18)

Kao što je kazano u ovom posljednjem ajetu, blagodati Svevišnjega ne mogu se izbrojati. Kao što nema granica Allahovim blagodatima, tako ne bi trebalo biti ni granica ljudskoj zahvalnosti. Znači, čovjek treba stalno Allahu, dž. š., biti zahvalan i treba stalno spominjati i pričati o Njegovim blagodatima.

Biti stalno zahvalan Allahu. Da bi neko nekome bio zahvalan, morao bi za to postojati razlog, kao naprimjer, da je od njega dobio neki dar ili ga je izbavio iz neke teške situacije. A ako samo malo obratimo pažnju, vidjet ćemo da čovjek svakoga trenutka živi s darovima. Život, pamet, razum, čula i zrak koji udiše i mnogi drugi darovi stoje mu stalno na raspolaganju. Na svakom ovom daru, treba biti zahvalan. Osobe koje zbog svoga nehata ne spominju i ne razmišljaju dovoljno o Allahu, dž.š., ne znaju pravu vrijednost ovih blagodati, dok ih imaju i nisu zahvalni na njima, ali kad ostanu bez njih, tek onda shvate njihovu pravu vrijednost, ali se na kraju moraju pomiriti s posljedicama svoje nezahvalnosti.

U Kur’anu se spominju mnoge blagodati koje je ljudima dao njihov gospodar, i stalno se onima kojima su blagodati date sugerše da budu zahvalni na njima. Neke od tih blagodati jesu: čovjekov lijep oblik, njegov vid, sluh,

osjećaji, lijep ahlak kojem ga je Svevišnji podučio, opraštanje grijeha, ibadeti koje mu je njegov Gospodar lahkim učinio. Zatim, Allah, dž.š., oslobodio je čovjeka raznih patnji, nastanio ga je na zemlju i dao mu da ima od čega živjeti i na njoj. Stvorio je za čovjeka pitku vodu, mnoga dobra koja ubire sa zemlje, životinje koje je njemu potčinio, i tako učinio da mu bude od pomoći, hrana iz mora, razne ukrasne stvari, lađe koje morem plove, smjena dana i noći itd.

Jedna tajna vezana za zahvalnost jeste to da će samo zahvalni moći uočavati svakojake Allahove dokaze koji su spomenuti u Kur'anu i koji su rasprostranjeni svuda u prirodi:

„U plodnom predjelu raste bilje voljom Gospodara njegova, a u neplodnom tek s mukom. Eto, tako Mi, na razne načine, ponavljamo dokaze ljudima koji zahvaljuju. (El-Araf, 58)

I Musaa smo poslali s dokazima Našim: „Izvedi narod svoj i tmina na sojetlo i opomeni ga Allahovim danima!“ To su, uistinu, dokazi za svakog ko je strpljiv i zahvalan. (Ibrahim, 5).

Zar ne vidiš da lađe Božijom milošću morem plove da bi vam pokazao neke dokaze Svoje. To su, zaista, pouke za sve strpljive i zahvalne. (Lukman, 31).

Ali im oni rekoše: „Gospodaru naš, učini veće rastojanje prilikom putovanja naših!“ i ogriješe se prema sebi, i Mi učinismo da se o njima samo priča, a njih kud koje raselismo. To su, zaista, pouke za svakog strpljivog i zahvalnog.“ (Saba, 19)

Ove Allahove dokaze mogu razumijeti samo zahvalni, svojom razboritošću i posebnim osjećanjima. Nevjernici i osobe bez osjećanja ne mogu ih razumijeti, takvi ih čak uopće i ne uočavaju. Allah dž.š., zahtijevao je i od Svojih poslanika da Mu se zahvaljuju:

“O Musa”, reče On, “ja sam tebe oblikovao nad ostalim svijetom poslanstvom Svojim i govorom Svojim. Ono što ti dajem uzmi i zahvalan budi.” (El-Araf, 144)

U Kur'anu se kao primjer navodi dova koju je Allahu upućivao jedan vjernik, nakon što je navršio četrdeset godina. Ono za što prvo moli u njoj Allaha, dž. š., jeste da ga učini od onih koji su Mu zahvalni na Njegovim blagodatima, i na taj je način pokazao kolika je važnost ove dužnosti vjernika:

“Čovjeka smo zadužili da roditeljima čini dobro; majka njegova s mukom ga nosi i u mukama ga rađa, nosi ga i doji trideset mjeseci, a kad dospije u muževno doba i kad dostigne četrdeset godina, on rekne: ‘Gospodaru Moj, dozvoli mi da ti budem zahvalan na blagodatima koju si darovao meni i roditeljima mojim, i pomozmi mi da činim dobra djela kojima ćeš zadovoljan biti, i učini dobrim potomke moje; ja se, zaista, kajem i odan sam Tebi.’” (El-Ahkaf, 15)

Allah, dž. š., sve sa svojom svrhom stvara. Tako je i Svoje blagodati, koje je robu Svome darovao, s određenim ciljem stvorio. Svaki Allahov dar jeste razlog da Mu čovjek bude zahvalan. Allah je blagodatima obasuo Svoje robove kako bi one bile sredstvo kojim će se Njegovi robovi Njemu približiti, a približit će Mu se tako što Mu na njima bude zahvaljivali.

Zahvalnost štiti čovjeka od njegovih strasti. Pored toga što je zahvalnost veliki ibadet, ona je jedna vrsta čovjekove zaštite od "bjesnila." Jer, čovjek ako je bogat ili moćan, u bilo kojem pogledu, postane nasilan, brutalan i nesavjestan. Obogati li se, domogne li se neke visoke pozicije, odmah zadovoljava koliko je mali i počne se oholiti. A zahvalanost je zaštita od ovakvog "bjesnila."

Zahvalan čovjek zna da je Allah, dž., Taj Koji mu je dao sve što se nalazi u njegovim rukama. Stoga je dužan da ono što ima koristi na Njegovom putu, onako kako to On od njega zahtjeva. Ovo je ključ skromnosti i poniznosti Davuda i Sulejmana, a.s., koji su na veoma višoku mjesto bili uzdignuti i kojima je bila data velika moć na zemlji.

Ako se vjernici kojima su blagodati date ne uzohole, nego budu zahvalni na njima svome Gospodaru, njima će Allah, dž.š., dati još više od Svojih nezimjernih darova. To potvrđuje u sljedećem ajetu.

"I kada je Gospodar vaš objavio: 'Ako budete zahvalni, Ja ću vam zacijelo, oš više dati; budete li nezahvalni, kazna Moja doista će biti stroga.'" (Ibrahim, 7).

Zahvaliti se Allahu, dž.š., riječju hamd nije jedini način, svome Gospodaru rob se zahvaljuje i tako što imovinu koja mu je data troši na Božijem putu, na Putu istine. Vjernik je dužan da sve što ima koristi kako bi stekao Allahovo zadovoljstvo. U sljedećim ajetima govori se kako se vjernik može zahvaliti svome Gospodaru na Njegovim blagodatima i na način da drugima o njima kazuju, te da radi na putu širenja Njegove vjere:

"A Gospodar tvoj će tebi sigurno dati, pa ćeš zadovoljan biti! Zar nisi siročić bio, pa ti je On utočište pružio, i za pravu vjeru nisi znao, pa te je na Pravi put uputio, i siromah si bio, pa te je imućnim učinio? Zato siročić ne ucivil, a na prosjaka ne podvign, i o blagodati Gospodara svoja kazuj!" (Ed-Duha, 5-11)

XI. Život. Svojstvo, manifestacija ili stanje organizma, odnosno jednog veoma složenog, organizovanog i specifičnog fizičko-hemijskog sistema materije i energije. Čitava priroda predstavlja svojevrstni skup živih sistema (*bioloških sistema*), koje čini manji ili veći broj sastavnih dijelova ili komponenta i subsistema, međusobno strukturno i funkcionirano interesantnih. Odlikuju se ne samo velikom složenošću već i stalnim promjenama stanja, čija dinamika se može održavati i funkcionirati samo u određenim granicama uslova spoljašnje sredine, sa kojom je u stalnoj razmjeni materija i energija. Osnovna svojstva bioloških sistema su *razumna materija i energija sa spoljašnjom sredinom, rast i razvoj, iritabilitet i reprodukcija*. I pored ogromne razlike u spošljanjem izgledu, zajedničko svojstvo svih bioloških sistema je njihova strukturna organizacija, odnosno ćelijski sastav, kao i zajednički biohemijski procesi, označeni kao *metabolizam*. Podjeljene su u dvije kategorije, *jednoćelijske (Protozoa)* i *mногоćelijske organizme (Metazoa)*. O postanku života, odnosno prvih živih ćelija na Zemlji postoji više teorija, ali sve one imaju isto polazište da je život nastao transformacijom nežive u živu materiju, koja obuhvaća dva perioda evolucije materije, *hemijsku i biološku evoluciju*. *Hemijska evolucija* započela je u prvim stadijumima formiranje Zemlje kao planete, kada su se u

njenom spoljašnjem glasnom sloju nalazili atomi lakih elemenata: vodonika, kiseonika, azota i ugljenika, te je spuštanjem temperature bilo omogućeno sjedinjavanje atoma u molekule i nastanak složenijih jedinjenja kao što su voda, amonijak i metan. S obzirom da je površina Zemlje bila vruća, voda je odmah isparavala i vraćala se u atmosferu, da bi se tek na temperaturi ispod 100 posto C stvorili uslovi da se zadrži na površini, a sva voda koja je dotle bila u atmosferi spustila se na Zemlju obrazujući prvobitni okean. U ovoj vodi nalazi su se rastvoreni amonijak i metan, čijom su reakcijom sa drugim jedinjenjima i međureakcijom između njegovih molekula, nastala razna jedinjenja (šećeri, glicerini, masne kiseline, aminokiseline, purini, primidni i druga), zatim daljim sjedinjavanjem još složenija organska jedinjenja (polisaharidi, lipidi i polipeptidi ili proteini), a sjedinjavanjem purina i piramida sa šećerom i fosfatom stvoreni su *nueleotidi*, koji su polimirizacijom u dugačke lance obrazovali *nukleinske kiseline*. *Biološku evoluciju* sačinjavaju događaji koji su doveli do stvaranja prvih živih ćelija, a da bi se mogao pojaviti život bilo je neophodno da sve te organske materije budu koncentrisane na jednom mjestu. Prema jednom mišljenju, monomolekulirani slojevi lipida prostirali su se nad dijelovima prvobitnog okeana gde su sa proteinima obrazovali finu lipoproteinsku membranu, dok su se zahvaljujući dejstvu vjetrova mogle stvoriti sitne kapljice od organskog i drugog materijala, opkoljene ovom membranom. Prema drugom mišljenju, smješe rastvora izvjesnih proteina i ugljenih hidrata obrazovale su kapljice, *koacervate* (koje ponekad mogu imati dosta složenu strukturu), mada se pretpostavlja da su ova mehanizma doprinjela stvaranju takozvanih *euribionata* koji su prethodili prvim živim ćelijama. O postanku prvih živih ćelija od koacervata postoje dve hipoteze, čije je zajedničko stanovište da su ćelije nastale kao rezultat evolucije nukleoproteina. Prema jednoj hipotezi, sa progresivnim smanjivanjem hrane u prvobitnom okeanu, prevagu su imali oni nukleoproteini koji su povećavljajući svojstva ljepljivosti obrazovali nukleoproteinske agregate i time bili u mogućnosti da oko sebe, kao omota, drže znatnu količinu hranljivih materija, a takva kapljica sa nukleoproteinima imala je izgled primitivne ćelije. Prema drugoj hipotezi, nukleoproteinski agregati su isuviše složeni da bi mogli nastati u otvorenom okeanu, za njihovo obrazovanje bila je potrebna ćelijska sredina, što znači da je najprije morala postati primitivna ćelija, a zatim u njoj nukleoproteinski agregati. Prema ovoj pretpostavci, također, organski i neorganski materijali u prvobitnom okeanu su se na neki način kondenzirali u sitne kapljice, možda na osnovu ljepljivih svojstava proteina i drugih organskih molekula, a među tim produktima mogli su se pojaviti i nukleoproteini, te bi ovakva kapljica, koja u svojoj unutrašnjosti sintetizira nukleoproteine, mogla predstavljati primitivnu formu ćelije. Prvi organizmi hranili su se heterotrofno, a kao izvor energije služile su im organske materije koje su primili iz spoljašnje sredine. Kao produkt respiracije organizmi su dobijali potrebnu energiju za sintetičke i druge reakcije, koje su se ranije izvodile u okeanu, a kao rezultat tih procesa došlo je do oslobodjenja ugljen-dioksida, čijim je prisustvom u atmosferi znatno smanjeno UV-zračenje. U drugom toku evolucije došlo je do pojave novih struktura i mehanizama u

ćelijama nekih organizama, koji su bili slobodni da koriste zrak vidljivog dijela spektra za sintezu organskih materija od ugljen-dioksida i vode, a pojavom hlorofila u ćelijama problem opstanka i dalje evolucije života na Zemlji bio je riješen, čime su organizmi koji su stekli sposobnost fotosinteze postigli prvi biljni tipovi na našoj planini. Među prvim ćelijskim tipovima mogle su se razlikovati dvije kategorije, od kojih su prvi činili slobodni nukeloproteinski agregati u unutrašnjosti ćelije, takve ćelije se označavaju kao *prokariotične ćelije* ili *porotoćelije* (danas se analaze kod bakterija i modrozelenih algi), dok je druga kategorija ćelija obuhvatala nukleoroteine smještene u posebnoj celularnoj organel - jedru, a označavaju se kao *eukariotične ćelije* i *eućelije* (nalaze od svihbiljnih i životinskih organizam). Kao produkt fotosinteze javio se i molekularni kiseonik koji, prije pojave fotosintetičkih orgnizama, nije postojao u slobodnom stanju u atmosferi. U gornjim slojevima atmosfere, kiseonik je apsorpcija UK-zraka prešao u ozon, odnosno zaštitni sloj. Pojavom kiseonika u atmosferi razvila se aerobna respiracija organizma, sposobna za produkciju daleko veće količine energije, što je omogućilo intenzivnije metaboličke procese, rast i razvoj, te su se stoga mogli razviti i složeniji organizmi. U *filozofiji*, pojam ljudskog života implicitno je prisutan u svim filozofskim i religijskim diskusijama, ali je njegova eksplicitna obrada rijetka. U hinduizmu, život ima četiri stupnja (ašrame), od kojih svaki ima svoje dužnosti; Kjerkegor razlikuje estetski, etički religiozni nivo života, a svaki je značajniji od prethodnog; Hajdeger je smatrao da prihvatanje činjenice sopstvene smrtnosti životu daje autentičnost, po Marijsau, krajna kategorija i konačna realnost je život.

XI. Veliki učitelj života. Gete je umro od prehlade i to u svojoj 83. godini života. Obično se nečiji život gleda od rođenja, ali s razlogom o Geteu počinjem pisati o njegovog prelaska u Vječni svijet. On je vjerovao u besmrtnost duše i na vrlo svjesnom nivou je razumijevao smrt. Jedne proljetne večeri, dok je s prijateljem Ekermanom posmatrao zalazak sunca, rekao je: "Kad čovjek ima 75 godina, ne može a da ponekad ne pomisli na smrt. Ali, ta pomisao me uopće ne straši, jer sam uvjeren da ja naše biće posve neuništivo. Njegovo djelanje traje cijelu vječnost. Ono je slično suncu za koje smo ubijeđeni da negdje zalazi, ali to zapravo ne biva tako, jer ono ni za trenutak ne prestaje da isijava svoju svjetlost."

"Svjetlosti... Još više svjetlosti!" – bile su pretposljednje Geteove riječi. Generacije su zapamtile i pamtit će te "geteovske" riječi kao posljednje.

U trideset prvoj godini svog života Gete je napisao "djelo koje je moj svakodnevni životni zadatak i koje mi je iz dana u dan sve lakše i sve teže, iziskuje moje prisustvo na javi i u snu. Ta dužnost mi svakoga dana postaje sve dragocjenija. Ta želja – da vrhom piramide svoga života, koja počiva na datoj i utemeljnoj osnovici, dosegnem što je moguće veće visine, jača je od svega ostalog i ne dopušta da se, ma i na trenutak zaboravim. Ja ne smijem da dangubim, zašao sam već u godine i sudbina me može prekinuti na pola puta, pa će vavilonska kula ostati tupa i nedovršena. Neka bar bude moguće reći kako je bila smjelo zamišljena, a dok živim neka Božjom voljom snage

dotraju do vrha.”

Razumijevati život i svoju ulogu u njemu na ovakav način i u ovoj starosnoj dobi, doista, je svojstveno onim osobama koje su sebe predodredile za velika djela.

Na samom početku proljeća 1832. ostarjeli pjesnik je ležao bolestan na svom krevetu. Temperatura i kašalj su ga s vremena na vrijeme bacali u ne-svijest. Toga dana se završio život čovjeka koji je svojom smrću okončao jednu cijelu epohu – klasika.

IQ – U čuvenoj studiji Ketrin Moris Koks, doktora psihologije, o sedamnaest najinteligentnijih ljudi u historiji čovječanstva (ne mislim da su islamski mislioci uzeti u obzir?!), Gete suvereno zauzima prvo mjesto sa koeficijentom inteligencije (IQ) 210, daleko iznad Njutna (190), Voltera (190), Galilea (185), Dekarta (180) i Kanta (175). Na osnovu mnogobrojnih analiza i procjena inteligencije suvremenih stanovnika Zemlje, smatra se da samo jedan odsto ljudi raspolaže koeficijentnom inteligencije koji je veći od 140. Već u osmoj godini Gete je pisao ozbiljne drame i zrelu poeziju, a obrazovanje mu je bilo ravno tridesetogodišnjaku.

Gete je zaista imao plodonosan život, a njegov “Faust”, ali i roman “Jadi mladog Vertera”, od njega će učiniti jednu od najpoznatijih i najznačajnijih književnih figura odnašnoj Evropi.

Široko polje interesovanja genija iz Vajmera obuhvaćalo je, ne samo književnost i život kao predmete estetičkog doživljavanja i psihološkog razmatranja nego i fiziku u kojoj je proučavao fenomen boja i svjetlosti, a zoologiju i botaniku proučavao je do kraja života.

Geteov pogled na Islam - Nije nepoznata činjenica da je Gete imao posebne simpatije prema islamu, i to u težem vremenu od ovog u kakvom živimo, dakle, u ondašnjoj Evropi koja je imala iskrivljenu sliku i odbojnost prema ovoj uzvišenoj i plenitoj vjeri. Simpatije prema islamu Gete je pokazivao još u ranoj mladosti preko svoje zadivljenosti istočnom poezijom i bogatim duhovnim učenjima islama. One se nije približio islamu, poput mnogih zapadnjaka, kao orijentalno-egzotičnom pojmu, već istraživački i znanstveno kroz iščitavanje, dijalog i promišljanje. Geteova ljubav prema vjerovjeniku islama posebno se izražava kroz njegovu pjesmu posvećenu Muhammedu, a. s. Zapravo, to je bio pozorišni komad kojeg je kanio izvesti na sceni, no ta ideja se nikada nije ostvarila.

Bila je to 1772. godina kada je Gete posebno bio inspirisan da piše o islamu. Napisao je još jednu krasnu pjesmu “Pjesma o Muhammedu”, u kojoj Poslanika naziva duhovnim vođom čovječanstva. U veličanstvenoj pjesmi govori se o voljenoj kćerci Božijeg poslanika hazreti Fatimi i Poslaniku kao duhovnoj snazi koja je pokrenula cijeli svijetu cilju stizanja do mora Istine, Jednoće Božije i planetarnom jedinstvu – po stvrnanju, svi ljudi su braća.

O Kur’anu, Gete govori ljepotom jezika i osjećajem strahopoštovanja prema ovoj časnoj Knjizi. Gete potvrđuje savršenost Kur’ana i mudrost islama. Kad god sam u pokretu i rukom nizam rime, Ti mi pravi put pokaži (aludira

na ihdinasiratal mustaqim). Ili: "O Sveti Kur'anu, o vječni spokoju, ako islam znači Božijoj volji, onda svi mi živimo u islamu i umiremo kao muslimani. (Iz knjige Istočno-zapadni divan). Geteovo shvaćanje vjere u Jednog Boga je doista nešto fantastično o čemu bi mnogi koji se busaju u prsa da "znaju" trebali zastati pa makar na trenutak se zamislili. Toliko je mrzio ograničenost i bukvalističko gledanje na vjeru da mu je to bila nepodnošljiva muka. Nije želio da zna za mehanistički univerzum koji radi poput časovnika, automatski, a isto tako, grozio se svakojakih vizija o Bogu koga su pretvorili u vjeru dogme za krute mehanizme sakramenata i za islužije koje se rugaju sa zdravom razumu. Gete je duboko vjerovao da Uzvišeni Bog sve podredio čovjeku kako bi čovjek uspio u onome što je Bog za njega naumio; biti Božiji namjesnik na Zemlji i priskrbiti Božanske osobine na svim nivoima posotjanja; djelanju, ponašanju, ramišljanju i osjećaju. "Ako zdrava čovjekova priroda osjeća svijet kao veliku, lijepu, dostojnu i vrijednu cjelinu, ako mu uživanje u harmoniji pruža čisto, slobodno ushićenje, i svemir bi, da je kadar da osjeti sebe, uskliknuo kad dospije na cilj i divio bi se vrhuncu svoga nastanka i bića. Jer, čemu inače sva ta sunca, planete, mjeseci, zvijezde, mliječni putevi, komete i magline, nastali svijetovi i svijetovi u nastajanju, ako ne, da bi jedan sretan čovjek svjesno uživao u svome životu?" – kaže Gete.

Jezik je najnemoćnije sredstvo izražavanja – Kada pjesnik i književnik poput Getea iskazuje ovu činjenicu, onda će s razlogom mnogi zastati i razmisliti. "Najčudnije je pri tome da se ono najbolje u našim ubjeđenjima ne može izraziti u riječima. Jezik nije opremljen za sve", nedjelju dana pred smrt pisao je grofu Kasparu fon Šternbergu. Gete je posebno to osjećao kada jezikom nije mogao izraziti svoja osjećanja, koja su nekada bila puna strastvenog izliva ljubavi, a ponekad takvog osjećaja koji su nalagali kontrolu i suzdržanosti ispod kojih se krila duboka ljubav koju, ni u jednom ni u drugom slučaju, nije zoupotrebljavao. Naročito se to primjeti u prepiskama sa Šarlotom Buf, Šarlotom fon Štajn, Augustom Štolberg (prijateljicom koju nikad nije upoznao), Lilom Šeneman... "Najnovija iskustva mi potvrđuju", Gete piše Šileru 27. jula 1799, "da ljudi hoće samo prazne riječi... pa ću sad zidove kojima sam se ogradio, podići još za neku stipu više". No, Gete ne bi bio tako velika duša da nije upoznao vrijednost šutnje i osamljivanja. On se u određenom periodu svoga života, kada se o njemu govorilo u superlativu, sklanja pred ljudima, a ćutanje mu prelazi u naviku. Egoistični pjesnici, književnici i umjetnici ne bi tako činili.

Mnogi boravi u prirodi i godi mu taj osjećaj povezanosti i jedinstva čovjeka s prirodom. Tamo nalazi mnogo više inspiracije za svoju poeziju ali i za pisma dragim poznanicima, prijateljima, roditeljima i rođacima. Svoje djelo Gete nikad nije gledao izvan ljudske egzistencije, nikad nije sebi prebacivao, niti ga je grizla savjest ako bi smatrao da nije uspjelo, niti je u njemu tražio utjehu i uporište kad bi mu život uskratilo milost. Završeno djelo bilo je za njega govora; nije volio da mu se vraća. "Šta će vam ta starudija?" – uobičavao bi da pita ljubazno – grubo. Za Getea je, ono što je uradio odraz njega samoga u datom vremenu i okolnostima, i ništa više. Pjesnik mu nije

bio važniji od prijatelja, žene, pa ni od državnika i direktora pozorišta.

“Moje stvari ne mogu postati popularne; ko na to misli i tome teži, u zabludi je. One nisu napisane za masu, već za pojedince koji žele i traže nešto slično i koji su slično usmjereni.”

Svaki život moguć je kad ne gubiš sebe sama, sve se može izgubiti kad ostaneš ono što si.

Da zaključimo:

Šopenhauer u svojim *Parenezama i maksimama* - ukazuje na Aristotelovu misao iz “*Nikomahove etike*” - *Ne teži pametan čovjek da ima zadovoljstva nego da nema bola. Pa zatim - pametan čovjek ne ide za tim da dođe do uživanja nego da izbjegne bol (Aristotel).* Prema tome, etika najbliže povezuje život i filozofiju, jer ona nudi pravila ophođenja prema svijetu i istovremeno podstiče na naše držanje prema nama samima.

(Zagreb, 1984.)

SMISAO FILOZOFIJE ŽIVOTA

“Ima u filozofiji uživanja, i šta više, i privredni svijet metafizike ima nečega zavodničkog; to osjeća svko dokle ga grube potrebe njegovog tjelesnog postojanja sa visova misli ne svuku na ekonomski vašar sa njegovim častohlepljem i koristoljubljem. Većina nas upoznala je zlatne dane mladosti kad je filozofija odista bila za nas, kako ju je Platon nazvao, ‘dragocena radost’; to su dani kad se ljubav za istinom, koja lukavo uzmiče, pokazivala neuporedivo dragocenijom negoli zadovoljstvo u telu ili naklapanja svijeta...”

Vil Durant

Svako pitanje života može biti podvgnuto različitim filozofskim gledištima. Riječ je o filozofiji koja je prošla kroz fazu iskušenja života. Ishodište filozofije dolazi upravo iz pitanja koja otvaraju i problematiziraju smisao čovjekovog postojanja. Otuda se filozofija i manifestira prije svega, kao životni stav, istraživanja naklonosti prema mudrosti. Dakle, za smišljen ljudski život je potrebna mudrost. Mudrost je Put. To nije običan cilj. Jer, prema Hegelu, cilj je goli leš. Neki pragmatisti misle da je život u ishrani. Hegel bi odmah doskočio, u hrani nema ničeg estetskog. Dakle, potrebno je mnogo dublje osmisliti **putanju**.

I. Osmišljavanje. U nama i pred nama su trnoviti putevi utemeljenja i nastanka doživljavanja i osmišljavanja mišljenja. Na taj način smisao filozofije je odredila naš životni put i život uopće. Samo preko filozofije života možemo da zaokružimo naša misaona razmišljanja i da pronađemo relevantne kopče za sintezom i promišljanjem sveobuhvatnosti kritičkog sagledavanja svijeta i ljudskog života u njemu. Ono što nas obavezuje jeste da realiziramo jednu dimenziju jedinstva i prožimanja antropološkog i etičkog sagledavanja i življenja samog čina odgovornosti, koji kao ključni pojam praxis i primijenjenje filozofije bitno određuje smisao života. U tom kontekstu misao

i zbilju želimo dovesti u kontekst Kanovog poimanja fenomena čudoređa. Ako se ova premisao pravilno shvati onda smo uvijek kod sebe i kod drugih, a ta kopa duha se zove povjerenje. Jasno, povjerenje je temeljna situacija za egzistenciju filozofije života, kako u etičkom tako i fenomenološkom odlukom djelovanja.

To je put da se čovjekov život razlikuje od statusa predmeta i života životinjskog svijeta. Dakle, nas ovdje interesiraju bitna i temeljna stanja duha koja u svojoj imanentnosti i transparentnosti pronalaze formulu života koja izvire iz kategorije odgovornosti na Aristotelovom, Ibn Ruždovom i Buberovom tragu.

II. Filozofska razmatranja. Iskustvo nas uči da možemo govoriti o filozofiji čovjeka (individue) o filozofiji društva, filozofiji prirode, filozofiji religije, filozofiji umjetnosti, filozofiji povijesti. Iz svih ovih disciplina svojim posebnim doživljavanjem i elaboriranjem svijeta izdvaja se filozofija života. Ono što je najteže jeste napisati problematizirani povijest filozofije života. Dakle, namjera nam je da sam život učinimo predmetom filozofskog razmatranja. Uvjerenja smo da, ne samo iz etičkih već i estetičkih razloga takav oblik mišljenja ima perspektivu. Dakle, život čovjeka, koji se raznim znanostima dovodi u pitanje, želi biti predmetom filozofske spoznaje. Život čovjeka i njegova interesovanja su postala predmet posebnog filozofskog razmatranja. Stoga smo spremni da otvoreno razgovaramo sa svim različitim mišljenjima, kao i da odgovorimo na sve relevantne prigovore. Za jednu filozofsku misao bitna je, prije svega, aktivnost drugog čija se univerzalna tendencija zove humanizam. Zacijelo, jedno se mišljenje ne može fundirati a da se ne poznaju principi drugih disciplina duha.

III. Filozof i život. Lefrev je u svojoj čuvenoj knjizi *"Kritika svakidašnjeg života"* pisao, da filozofija prolazi kroz velike teškoće. Iz te premise, ovaj mislilac izvlači izuzetnu važnost filozofije za čovječanstvo, jer samo ona može da riješi nagomilane probleme. U tom kontekstu Lefevr će reći: "U toj poplavi filozofije, filozof iščezava; i što više filozof postaje taman, to više postaje uznemiren, u onoj mjeri u kojoj hoće da ostane filozof. Dolazi do toga, da ga se sve više i više boje. Uspostavljanje filozofije na rang ideologije - na rang oružja u velikim borbama klasa, nacija, naroda - sadrži neke poteškoće. Podvrgava je sa strašnim pedagoškim i političkim simplifikacijama... Ispitivanje pojma alijenacije i njegove *aktuelnosti* (u dijalektičkom smislu riječi) nije dovoljno. Jer, pri tom se radi o filozofiji, kao aktivitetu, i o filozofu kao takvom - o njegovoj funkciji, i o njegovoj situaciji - više nego o filozofiji kao ukupnosti pojmova i kao razradi tih pojmova.

Filozofija, kao aktivitet, nekada je sačinjavala upravo dio izuzetnih i viših aktivnosti - aktivnosti ljudi koji su se bili posvetili dokolici - koje su na taj način izlazile iz svakidašnjeg života. I koje su sadržavale kritiku svakidašnjeg života, implicitno ili eksplicitno. Među te aktivnosti možemo također navesti: san, nestvarno, umjetnost, igru, moral, politički život, itd. (...)"

Postavlja se pitanje: *koja je to funkcija filozofa?* U čemu je, prema Lefevru, smisao filozofije kao specijalizirane djelatnosti?

“Da. Filozof, koji je *angažiran* u životu, bdije iznutra nad njegovim smislom i njegovim razvojem. On se više ne uzdiže iznad svakidašnjice, u sferi iznimnih aktivnosti, područja ideologija iz države. U samim njedrima svakidašnjice, on utvrđuje što koči ili zaustavlja kretanje naprijed. On ostaje svjedok i sudac alijenacija. Bdijući noću ili danju, filozof se ne zadovoljava time da izvuče razvitak “ljudske prirode”; on joj hoće pomoći, makar i negativno, a negativno je također i pozitivno, otklanjajući prepreke pred krhkim klicama. I što je život više u opasnosti, to je on pažljiviji. Slika cjeline svijeta? Kozmologija? Ontologija? Teorija spoznaje? Filozof ne nalazi na tom tradicionalnom planu konkretnu univerzalnost koju je izagubio. On je ponovo nalazi kao kritiku i nepokolebljiva neprijatelja prijetećih alijenacija, otkuda god one dolaze.

Ta funkcija sadrži opasnost, za filozofa kao individu uma, a i za njegovu djelotvornost, ukoliko je njegova uloga uvijek u opasnosti da se pretvori u nastranu djelatnost i u funkcionalnu izraslinu. Filozof prihvaća te razlike. Kritika svakidašnjeg života ne oslobađa od samokritike” (Lefevr). Kada je u pitanju filozof i život, ovdje bi naveli jedan relevantan pokaz sinteze mišljenja i življenja na primjeru Spinozine racionalne i životne filozofije.

IV. Spinozino nezavisno držanje, kao stil životne filozofije. Uz Dekarta i Lajbnica Spinoza (*Spinoza, Baruch Debenedictus 1632-1677*), je najuticajniji predstavnik epohe filozofskog racionalizma. Porijeklom je iz jevrejske porodice koja se iz Portugalije doselila u Holandiju. Zbog svojih filozofskih i političkih gledišta bio je progonjen i ponižavan. Godine 1673. odbio je poziv Univerziteta iz Hajdelberga, da zauzme mjesto profesora na filozofskoj katedri iz razloga što bi takva pozicija ugrozila njegovu filozofsku nezavisnost. Nastavio je da preživljava od glačenja očinih sočiva i nakon četiri godine je umro. U svojim panteističkim i racionalističkim meditiranja (u objavljenim u svojim djelima “*Etika*”, “*Principi filozofije R. Dekarta*”, “*Rasprava o pobjšanju razuma*” i dr.), tražio je riješenja za najteža filozofka i ljudska pitanja. Njegova ključna etička i antropološka deviza, od koje je polazio, bila je “čovjeku ništa nije korisnije nego čovjek.” Zbog svojih izrazito etičkih principa umro je u fizičkoj nemaštini u 45-oj godini svoga života, pišući djelo “*Teološko-politički traktat*.”

Spinoza, ne samo po opsežnim problemima sa kojima se bavio i orijentaciji koju je principijelno slijedio, nego je i po svom osobenom životu ostao jedinstven u povijesti filozofije. Mnogi historičari filozofije su mišljenja, da zanimljivost Spinozinog života nije manja od zanimljivosti njegovih djela. Neistomišljenicima je bio na nišanu, upravo zbog kritičnosti i samostalnosti mišljenja. Zbog toga su mu montirali lažne optužnice ne bi li ugušili njegovo filozofsko mišljenje i djelovanje. Spinoza je sumnjao u “katedarske slobode filozofiranja.” Zbog progonjenja bio je prinuđen da mijenja stanište, razobličavajući na putu mnoge maske tadašnjeg svijeta.

Tek, pošto je napunio četrdeset godina palo mu je na umu da se oženi. Tom prilikom prijedložio je jednoj slatkoljubivoj simpatiji, da krene s ljubavnom izvidnicom. Međutim, na opće iznenađenje, Spinoza je odustao i pedo-

mislio se, ističući - da je bolje ostati vjeran filozofiji nego ženi. Živio je dosta povučeno i dosta prevareno. Smisao života je našo u *traženju istine*. Bio je i ostao dovoljan sam sebi. Neki ističu, da je čitav život proveo aseksualno.

Naš filozof, o kojem smo još kao student napisalo knjigu "Racionalna filozofija duha akcije i života" (a objavili par godina kasnije, *Obeležja*, 1977) vodio je bespoštednu borbu protiv autoriteta. Svojim mislima i predavanjima u tadašnjoj Holandiji je stvarao buru u javnom životu.

Spinoza je izuzetna filozofska pojava, koji se kao takav može uporediti sa slijedećim filozofima: Sokratom, Platonom, Ibn Sinom, Gazalijem, Ibn Rušdom, Erazmom Roterdamskim, Volterom, Rusoom, Kjerkegorom, Marxom, Jaspersom i drugim misliocima, koji su živjeli svoju filozofsku čisto filozofskim životom. Ostao je dosljjedan i trajno naklonjen filozofiji racionaliteta. Nikada ga nije interesiralo bogatstvo materijalne prirode. Njegovo djelo "Etika" isto je toliko zanimljivo koliko i njegov život, a dobro je poznato, da iz te problematike ni jedan mislilac nije napisao bolje. Zato je Hegel upao u jedan životni paradoks, jer je nastojao da sakrije od kojeg je mislioca preuzeo panteizam i dijalektiku. Zatim, njegovo filozofsko djelo je bilo *putokaz* kako Marxu, tako i M. Buberu i drugim modernim filozofima.

V. Volterova filozofska nezavisnot - kritički otpor prema vlastima. "Filozofi moraju imati dvije ili tri rupe da bi se sakrili od pasa koji ih progone." - **Volter** (Voltaire, *Francios Marie Arouet*, 1694-1778). Ova metaforička misao podstiče na razmišljanje, jer ni danas nakon dva i više stoljeća od Voltera situacije se prema filozofima, od strane režima, bitno nije promijenila. S puno razloga se XVIII stoljeće nazivalo Voleterovim vijekom. Ovaj, bez sumnje najglasovitiji, uz Dekarta, francuski filozof, pisac i pjesnik, svojim djelima i životom je postao jedinstven, ne samo u svom vremenu, već i do današnjih dana. Kada mu je bilo svega 23 godine, zbog uvrede koju je učinio prema regentu Filipu Orleanskom, osuđen je i zatvoren. Zatim, od tada pa nadalje, sve vrijedno u francuskoj kulturi bilo je vezano za njegovo ime. Štaviše, i onda kada se potpisivao raznim pseudonima, njegovi vjerni čitatelji su prepoznavali njegov osobeni stil i uživali u njegovim domišljatim i satiričnim sastavima. Bio je slavljjen od širokih masa i kuđen od strane vlasti. Njegova biografija je krcata raznim dogodovštinama iz života, kako u Francuskoj tako i iz egzila u Engleskoj i po drugim evropskim zemljama.

Pišući o engleskim filozofima Loku, Popeu, Nevtonu i drugim, koje je upoznao u Engleskoj, koji na državnom dvoru obavljaju značajne državne funkcije i uživaju veliko poštovanje, a u to vrijeme pisci i filozofi u Francuskoj preživljavaju od "bijedne milostinje koju su primali od krajeva i dvorjanika, a filozofi su se gotovo stalno nalazili pod policijskom prismotrom."

Volter spada u red filozofa koji je napisao najveći broj pisama. Dopisivao se i sa filozofom Stefanom Zanovičem iz Budve. Preko pisama znao je što se događa u svijetu. Na taj način napisao je i Dalmlberu za *Enciklopediju* niz izvrsnih članaka i jedinica. U jednom od obraćanja uredniku Enciklopedije, napisao je: "Stidim se da pripadam naciji majmuna koji se tako često preobražavaju u tigrove..."

U svojim tekstovima, Volter je razbijao razne vrste predrasuda i idola rugajući se izopačenom svijetu. Želio je da živi potpuno slobodan i nezavistan život.

VI. Sartrovo odbijanje Nobelove nagrade. Žan Pol Sartr (Sartre, Jean-Paulm, 1905-1980), francuski filozof i književnik izrazito egzistencijalističkog filozofskog usmjerenja. U vremenu nacističke okupacije bio je veoma aktivan i podoran u Pokretu otpora. Svoju svjetsku popularnost stekao je svojim sobodoumnim predavanjima o viđenju svijeta i života, zatim je poznat po kritici staljinizma, bogatoj literarnoj eseističkoj djelatnosti, te samim smislom domišljanja filozofskih polemika i reperkusija. Prema njemu, čovjek je osuđen da bude slobodan, tj. čovjek = sloboda. Upravo je njegova sloboda rodila smisao za njegovanje egzistencije, zbog čega on s pravom stavlja znake jednakosti između čovjeka i slobode. Ono što je esencija, prema Sartru, a to je da - *da čovjek najprije postoji, nalazi se pojavljuje se na svijet, a zatim se određuje.*

Bez sumnje, Sartr je važio za slobodnog i nezavisnog mislioca *par excellence*. Sloboda i čovjek su smisao njegove egzistencije i filozofije života. Kao nemiran i angažiran duh ostao je dosljedan svom nezavisnom filozofskom angažmanu. Dokaz takvog filozofskog senzibiliteta i odgovornosti intelektualca u vremnu odbio je 1964. godine da primi Nobelovu nagradu za književnost. Taj čin Sartra je odveo na prve stupce svjetske štampe, kao izvrstan ljudski čin, što mu je dalo široku svjetsku popularnost. U svom obraćanju svjetskpi javnost, Sartr je 1964. godine, između ostalog rekao: *"... Uvijek sam odbio službena priznanja (...) Pisac, dakle, treba odbiti da ga pretovre u insituciju, čak, i onda ako se čini u najčasnijim oblicima..."* On se zauzima, preko pisane riječi, za smisao literature i života. Uzimajući u obzir principe življenja kao objektivne razloge odbijanja najvećeg svjetskog priznanja naveo je još slijedeće: *"Jedina borba koja je sada moguća na frontu kulture jeste borba za miroljubivu koegzistenciju dviju kultura: kulture Istoka i kulture Zapada. Ne želim reći da treba da se grlimo, vrlo dobro znam da konfrontacija između tih dviju kultura mora biti nužno da poprimi oblik sukoba, no ona treba da se odvojia između ljudi i između kultura, bez intervencije institucija (...).*

Konačno dolazim na pitanje novca i vrlo je težak teret što ga Akademija stavlja na pleća dobitnika, popraćajući tu počast gotovom svotom novca; i taj me je problem mučio. Ili čovjek prihvaća nagradu, te dobivenim novcem može da podupre organizaciju ili pokrete koje smatra važnim, što se mene tiče, mislim na komitet Aparthid u Londonu.

Ili čovjek odbija nagradu zbog općih načela, te lišava taj pokret jedne podrške koja bi mu bila potrebna. No, mislim da je to krivo postavljen problem. Ja se, naravno, odričem dvije stotine i poedeset tisuća švedskih kruna, jer ne želim da budem institucionaliziran ni na Istoku, ni na Zapadu. No, ne može se, također, zahtijevati ni to da se čovjek za dvije stotine pedeset tisuća kruna odrekne načela koja nisu samo njegova, već načela svih njegovih drugova.

To je ono što mi je učinilo tako mučnim u isti mah, dodjeljivanje nagrade i činjenicu da sam primoran da je odbijem..."

Dakle, Sartru je pripala čast, da u 59-oj godini, da mu bude dodijeljena najveća svjetska nagrada Nobel za literaturu. Međutim, čast je humanističkom čovječanstvu što je filozof Sartr postupio po etičkim principima nezavisnog čovjeka i mislioca te je postao jedini pisac dobitnik koji nije želio da bude proglašen laureatom Nobela, zašta zaslužuje priznanje i naše stalno poštovanje.

VII. O mišljenju i filozofiji iskustva. Otkrivanje esencijalnih osobina filozofskog mišljenja proizilazi, ne samo iz opsega znanja, već i iz filozofija iskustva. Otuda, za filozofiju je, prije svega, bitan historijski aspekt pitanja. Za druge znanosti, recimo fiziku, matematiku, astronomiju, i sl., manje je značajan historijski aspekt, jer se mogu nesmetano razviti od proučavanja novijih otkrića, međutim, za filozofiju ne važi to pravilo, već se mora prijetodno znati čitav povijesni proces filozofskog mišljenja. Naravno, taj se proces ne može sistematski preći preko četvorogodišnjih osnovnih studija filozofije, niti kroz magistarske studije, već se ukazuje na fundamentalne prave, pojmove i probleme filozofije kroz misao određenih filozofa. Zato je, vjerujemo, i potrebna jedna radikalna reforma izučavanja povijesti filozofije, koja bi na osnovnim studijama trajala najmanje deset semestara (pet godina) kao što je to slučaj sa medicinom i nekim tehničkim znanostima. Tada bi se dobila prilika da se suvremenoj, post-modernoj filozofiji, kao i filozofiji života, politike, historije i kulture posveti veća pažnja. To bi bio put da se znanje iz svijeta filozofije svih naroda utemelji sistematski čvrsto i postojano. Naravno, takvoj situaciji moramo se vraćati početku filozofije, jer je to princip spoznaje svih pitanja. Dakle, to su stavovi koji proizilaze iz principa duha koji se njuguju u svim sistematskim krugovima izučavanja filozofije s ciljem potiskivanja dogmatskog mišljenja, što nameću klerikalni krugovi koji su filozofiju poistovjetili sa religijom. U tom smislu, jasne diferencijacije filozofije i religije upućuju i drevne kulture: staro-kineska, staro-indijska, staro-grčka i arapsko-islamska. Ove kulture su bitno utjecale na mogućnost postojanja različitih modela mišljenja, kao što su, prije svega, *istočni* i *zapadni*, čije razlike se osjećaju i na koncu XX stoljeća. Naravno, takva diskripcija omogućava jedan kreativni filozofski dijalog, posebno dijalog razmijene ideja. Do Sokrata mudrosti su imali samo Bogovi, a od Sokrata mudrost je postala vlasništvo ljudi, jer je usmjerena prema znanju i promišljanju svijeta.

Ovdje se filozofija javlja kao svojevrsna *praideja* duha (kako u edukaciji tako i u vladanju i umijeću). Na taj način, smisao filozofije života slijepim i toplim riječima i dobrim uputama, bez obzira na naše kasnije umijeće kritičkog oponiranja i elaboracije i tema koje dolaz u opticaj. Dakle, slijedi jedan stupanj misaonih eskurzija kroz povijest filozofskog mišljenja (bez određene hronološke reda, što se normalno podrazumijeva), u cilju čišćenja od zabluda i edukacije na istinski način. U tom kontekstu, nas posebno zanima literatura humanista, a sve u cilju stvaranja jednog duha koji je prijemčiv za modernog čovjeka danas. Na taj način, filozofija se javlja kao praktično i kritičko čovjekovo djelovanje u kulturi i znanosti. Stoga su naša dalja sučeljanja veoma bitna za ostvarivanje kao i traženje logosa u životu i mišljenju.

Da zaključimo:

Ono što je bit iskustva u doživljaju svijeta i što izražava naš ideal i svije-tonazor našli smo u jednoj Širelovoj (Schiller) misli: *"Bijedan je i skučen ideal pisati samo za jednu naciju; jednom filozofskom duhu ta granica je nepoznata."* Na tom tragu idu sva naša razmišljanja o smislu filozofije života. Zato, očekujem vaša pitanja, kao izazov za svaku buduću upitanost.

Prema Jaspersu, filozof je ličnost koja je od spoljnog svijeta pun divljenja i podozrenja. Njega karakterizira nezavisnost mišljenja, izložen stalnim neravnodušnim životnim situacijama, lutanju, kao i promjenu udaraca sudbine. Filozof u kulturi je za mnoga civilizirana društva sinonim veličanstvene figure.

Odgovarajući na pitanje: *Šta je život?*, evo jednog mišljenja koje možemo uzeti kao završnu misao ovog našeg izlaganja. Razmišljajući o moralu i moralnim vrijednostima, filozof **Božidar Knežević** je raspravljao *o brizi za život*. Prema njemu, "Briga za život jeste prvi stupanj svesti. I najviši razum, najveća svest, jeste i najviši stupanj *sebičnosti* hoteći da razumom prisvoji sebi sve." (Misli, R-483./I, 9)

(Plav, 1978.)

ŽIVOT KAO FILOZOFSKI PROBLEM

"Živjeti, znači biti stalno u opasnosti."

Niče

Život ima dugu povijest. Moderna fizika i astronomija su empirijski dokazale na temelju naserioznijih mikroskopskih istraživanja i proučavanje hromozoma, koja su izvedena na Velškom univerzitetu u Kardifu, da je život na zemlji nastao prije četiri milijarde godina. Zacijelo, život čovjeka je mnogo mlađi.

Svaki istinski život ima svoju strukturalnu dramatiku i odvija se po uobičajenim i neobičajenim pravilima. Ljudi žive u međusobnim susretima, razumijevanju i sukobu. Rijetko tko ima distancu prema samom sebi i vlastitoj sudbini. Život se sastoji od detalja, kako zna u društvu često reći *I. Rebronja*.

I. Odricanje. - "Tko želi veliko da dostigne, taj mora znati da se odriče. Tko, naprotiv, želi sve, taj će malo da postigne" - upozorio je Hegel. (Lat Vita) Govoriti o životu znači raspravljati o stalnom zbivanju i procesu. Ovaj ključni fenomen svijeta se heraklitovski poima i doživljava, kao vječito događanje, neprekidno zbivanje. Jasno, život nije dovoljno aksiomatskom metodom pro-matrati. Život donosi ambivalnetno stanje, kada doživljaj izaziva raspoloženje i neraspoloženje, privlačnost i odbojnost, ljubav i mržnja. Samo pomoću uma čovjek može živjeti dostojanstveni život. Međutim, to ne ovisi od njega, već i od druge strane uma. Stari rimski mudrac Seneka je besjedio: "Non vivere bonum est, sed bene vivere (Nije sreća živjeti, nego dobro živjeti)".

Čovjek, po prirodi ustvari, želi da živi čak više od života - isticali su broj-

ni mislioci. Naravno, srž i smisao života se temelji na dobroj volji. *Marks* je tvrdio: "Jesti, piti i oblačiti se jeste životna potreba, ali ne i smisao života..." Prema *Andriću*, "Život nam vraća ono što mi drugima dajemo." Za pjesnika Majakovskog, život je bio posebna inspiracija. U svom poetskom zanosu on je govorio: "U ovom životu nije teško umrijeti, izgubiti život kudikamo je teže." *Majakovski*, iako je 1925. godine izrazio žal i osudu što je njegov kolega i prijatelj *Jesenjenin* izvršio samoubojstvo, i sam je pet godina kasnije na sebe digao ruku. U tom kontekstu, *Menador* je tvrdio: "Ne živimo kako želimo, već živimo kako možemo."

Dakle, razjašnjenje, kao i fenomen koji ga prate, takvo traži logičko razjašnjenje, kao i fenomen koji ga prate, a iz kojih proizilaze vitalistički pravci o čemu su posebno pisali filozofi Harman i Bergson. Za život, rečeno aristotelovski važna je entelehija, to je ona energija koja dovodi biće u pokret i stanje dovršetka. Nema života bez suživota.

II. Kako živjeti? Teško je živjeti i misliti u zemlji u kojoj na svakom mjestu vlada pobjednički mentalitet. Još od nižih razreda gimnazije, kada sam se odlučio za svoje životno opredeljenje, tj. za filozofiju i poeziju, čitav moj život je pošten put i traženje ideja. Ni od kog nisam čekao da mi kaže kako ići dalje. Moji vidici i ideje su svakodnevno umnožavale oponente, koji me nikad nisu zaboravili. Stajali su mi na put. Željeli su da me unište. Mnoge sam i sam stvarao, pomažući im besprijekorno da ostvare svoje težnje, iako nisu imali svojih ideala, to su bili bazbožnici. Mnogi su se trudili da me natjeraju na izgnanstvo iz karadačke zemlje, a mnogi da mi stave rampu na dolazak u zavičaj. Nisam ih htio tim činom razveseliti. Na mnoge svoje oponente nisam se mnogo posebno obaziro, niti sam ih htio obuzdavati. Na moju sreću nisam ih razveselio da napustim vatan, iako je zemlja u kojoj živim čista totalitarna, nenarodna, bjesomučna državica koja jede svoju djecu. Teško je to objasniti riječima. Mašta je važnija od znanja (...) šteta što bolje nisam znao matematiku, rekao je jednom prilikom Ajnštajn. Ono što svijet i život tjera dalje nije ljubav već sumnja (Piter Justinov).

III. Nemogućnost obnove. Život je nemoguće obnoviti, povratiti. To je stav racionalnog uma. Međutim, filozofija života se ne može na tome zadržati niti ograničiti. Život nosi svoju enigmu tajni. Ukoliko tajne ostanu to što jesu, život je interesantan i od njega (i u njemu) subjekti mogu naći sebe i ostvariti se na ljudskom planu.

IV. Smrt i pokušaj odgonetanja smrtovanja. Mnogi mislioci i istraživači su pred sobom postavljali pitanje: da li je smrt nerješiva zagonetka? Mnogi su pokušavali da daju odgovore i zastajali. Samo to pitanje, govori o konačnosti vremena u kojem čovjek obitava na ovom dunjaluku, dok ne pređe u vječiti smiraj, kako stariji znaju reći, u vječna lovišta. Dakle, ovo je, doista, maglovito i neizrecivo pitanje i na tom putu potrebno je slijediti božiju volju. Na ovu i druge teme, razmišljali smo u povodu svake pojedinačne smrti prijatelja ili bliske rodbine. Jasno, smrt je jedina ozbiljna radnja s kojom se čovjek sučeljava. Prema tome, samo naše sjećanje govori o smrtnosti i besmrtnosti čovjeka. Ljudi obično kažu, čovjek umire dva puta, jednom fizički,

a drugi put kada bude zaboravljen od prijatelja. Dakle, mi slijedimo i slutimo božanske i prirodne zakone, koji uče da se čovjek ne treba plašiti smrti. Mudrost Sokratova, ga je oslobodila smrtnog straha. On se želio i tim trenucima pristojno ponašati. Zato je njegova smrt postala i etičko načelo života. Jasno, oni koji ne poznaju filozofiju, etiku, te od smrti prave misteriju ne bi se trebali interesirati za smisao smrti i smrtovanja uopće! Svaki vjernik želi na dostojanstven način da ode na taj svijet i da se ovog svijeta bude dostojanstveno ispraćen. To je smisao esencije i egzistencije života i smrti na čijim klicama su nastali veliki filozofski i teološki sistemi. I bez obzira na zagonetnost i skrivenost fenomena smrti, ona, kao takva, kako za vjernika tako i za inovjerce (koji opet u nešto vjeruju!), ima značaj istinitog događaja.

Mrijetiđ ćeš kad počneš u ideale svoje sumnjati (S. Kranjčević.). A Napoleon je u jednom govoru pred ofanzivom istakao: "Smrt nije ništa drugo do san bez snova".

Smrt je, treba da znate, početak besmrtonosti (Robirs Spjer). Ne daj se ni životu, ni smrti. / Ovaj te zanese, a ona odnese. / Nema većeg užitka / nego prevariti oboje (Mirko Božić).

Pred kraj života čuveni indijski pjesnik svjetskog glasa R. Tagore rekao je: "Kad umrem sačuvjate me u tišini samo jednu riječ za mene: 'Volio sam'!..." Dočim, danski filozof S. Kjerkegor, je u amanet ostavio da na njegovom grobu piše: "On je bio individua", a književnik Kafka je paradoksalno zatražio od svog jedinog prijatelja da mu spali sve spise! Da je M. Brod postupio prema Kafkinom zavjetu danas bi u svetskoj literaturi bila velika praznina. Na sreću romani: "Proces", "Amerika", "Zamak" i drugi spisi su omogućili Kafkin drugi život, kakav on nije ni sanjao razobličavajući najavljanju fašizoidnu sliku svijeta.

Pakao - to su drugi, upozorio je Sartr!

V. Zulfikar Zuko Džumhur, kao jedinstveni mudrac među literaturama i umjetnicima, je svojim životom i dijelom pokazao vlastitu filozofiju življenja. Prema njemu, "Čovjek koji mnogo razmišlja, u stanju je da živi u više epoha. Moja najveća sreća je, tvrdio je Džumhur, što nikada nisam bio nesretan..." Ove Zukove riječi korenspondiraju sa jednim zapisom čuvenog indijskog pjesnika **R. Tagorea**, koji je pisao: "Sanjao sam da je život trebalo da bude radost. Probudio sam se i shvatio da je život napor. Radio sam i uvidio sam da je u naporu radost."

VI. Usamljenost. Neprestano sam izbjegavao zabave, diskoteke i slično. Držim, zabava je sreća onih koje ne mogu da misle (Bomarše). Osobina mudraca je da bude umjeren i ono što je svima dopušteno je pravilo koje sam usvojio od Junevala. Baš je čudno - reče neki dan bradat pjesnik, pripalivši lulicu - za života nemaš, čak ni stan, a kad umreš daju ti i ulicu! (G. Krklec). Nikad nije kasno da se nadoknadi ono što smo propustili u životu, rekao je jedan japanski vojnik, koji je 29. godina čekao da se rat završi.

Usamljenost je prilika da se kroz "upoznavanje sa djelima velikih ljudi oplemenjuje duša čovjeka, daje mu podstrek, kako bi on sam stvarao nešto

novo za dobro čovječanstva” kako je savjetovao M. Pupin. Prva funkcija čovjeka je da živi, a ne da postoji, govorio je Džek London “Salto morale” Je mnogo opasnije stanovište nego “salto mortale” upozoravao je Stanislav Jiži Lec. Život je takav “lukavi ljudi preziru znanost, priprosti joj se dive, a mudri se njome koriste” (Bekon).

Akademik dr Radomir Lukić će ostati u sjećanju kao profesor mnogih generacija u Beogradu i uopće na Balkanu. Iako je predavao socijologiju na Pravnom fakultetu u Univerzitetu u Beogradu gdje je birokratija školovala buduću birokratiju, on je pokazivao više liberalizma od svih tadašnjih profesora filozofije. Pamte se i prepričavaju anegdote, kako su studenti polagali ispit u vozu, na ulici i drugim javnim mjestima. Profesor Lukić je jednom rekao: “Život treba da bude iznad nauke, pun i skladan, i u njemu treba da vlada zdrav razum. Ne treba život ‘posvetiti’ nauci, već nauku životu.” Međutim, bilo je obrnutih slučajeva zbog čega je nastala velika bolest modernog društva. Čuju se mišljenja, medicina je toliko napredovala da danas ni jedan čovjek nije zdrav (Hakslı).

Svako živo biće rađa se bez razloga, produžuje život zbog starosti i umire slučajno (Ž.P. Sartr). Veliki slikar Goja je pred kraj života izjavio: “Sada, pred kraj života više ne vidim, niti čujem, ali ipak slikam, jer mi je od svega ostala samo dobra volja.” Dakle, usamljenost je izraz stvaralačkog nadahnuća, jer život je velika kapija i točak kretanja prema sebi. Sam Put čovjeka uvijek se tiče njegovog propuštenog ili budućeg životnog čina. “Sanjao sam da bi život trebao da bude radost. Probudio sam se i shvatio da je život napor. Radio sam i uvidio sam da je u naporu radost.” (Tagore). Samoća umjetnika i filozofa je stvorila velika djela. Ovo nije lamentiranje nad sudbinom samoće, već osmišljavanje života individua, koje za vrijeme dunjalučkog života uobičajeno nisu bile shvaćene od suvremenika. Stoga Lafonten ima smisla kad kaže: “Bolje ti je biti u samoći, nego u društvu budala.”

Igrom slučaja znam gdje sam se rodio. Tko zna gdje ću umrijeti! Rodio sam se u zemlji gdje sam doživio, uz male radosti, i dno patnje i nepravde. Pokušao sam da tu pravdu istjerujem na redovnim sudovima! Helem, pa to bi bilo interesantno za netkog tko bi o apsurdima života ovog vremena pravio roman. Sa profesorom Tomovićem dugo sam šetao i više puta razgovarali sa Zukom Džunhurom u Herceg Novom. Popularni Zuko je znao reći: “Moja najveća sreća je što nikada nisam bio nesretan... Čovjek koji mnogo razmišlja, u stanju je da živi u više epoha.”

Ovim evociram brojne stihove iz slobodnog vremena, jer je istinska lektira bila poražavajuća, prvo zbog lošeg izbora, i drugo zbog odbojnih i ne stručnih interpretatora. Sjetimo se Majakovskog i Miljkovića oni su znali o životu šta treba reći: “U ovom životu nije teško umrijeti, /izgraditi život/ kudikamo je teže” (Majakovski). Miljković ide dalje, “Dok su obale u svadi/ voda će mirno proticati.” No, to nije sve “Život nam vraća ono/ što mi drugima dajemo” (I. Andrić). Dalje, Marks je bio neumoljiv i otvoren: “Jeste, piti i oblačiti se, jeste životna potreba, ali i ne i smisao života.” Dok je Džem Din, čuveni filmski glumac izrazio: “I kad bi živio sto godina, ne bih imao dovolj-

no vremena da ostvarim sve što sam želio." Život vodi do uzaludnosti i blaženosti. Za zdrav život Sivft je rekao: "Tri najbolja ljekara su, Dokrot Dijeta, doktor Mir i doktor Veseljak. I još bliže, "Ako želiš da živiš ne gubi vrijeme, jer se život sastoji i iz vremena" (Frank Lin).

VI. Kahvana. U brodolomu duhanskog dima i mirisa kahve, zajedno u jednom času ispija se život i brlja. Suphanallah! Tu se ne izliva posljednji očajnički napor, bjekstvo od domova i organizacije! Bjeksto od rada i nerada. Hemigvej je bio u pravu, većina ljudi teže gluposti, a isti u starosti žale za tim glupostima. Kahvana je očigledno spas za boheme od terora familijarnog i institucionalnog terora. Život je drama pojedinca. Na ovoj temi se mogu uraditi doktorske radnje iz kulturologije.

Tin Ujević je pjevao, prisjetimo se, "kako je teško biti slab / kako je teško biti sam, / i biti star i biti mlad!..." Jedan satiričar je izrazio svoju misao u slijedećem stavu: "Mogao bih da bolje živim, ali me je sramota." Dakle, srž čovjekovog života, bilo da se odvija u porodici, zatim instituciji ili u slobodnom vremenu u kahvani je, prije svega, dobra volja za življenjem i osmišljavanjem vlastitog i tuđeg života.

Na kraju ovog meditiranja o temi: Život kao filozofski problem evocirao bih uspomenu na *Epikteta* (filozof koji je bio rob), koji je bio mišljenja da se sve u životu bazira uglavnom na principu, *da su neke stvari u našoj moći a neke nisu*. Prema tome, u našoj moći su: mišljenje, djelanje, želja i odbojnost. Nasuprot tome, u našoj moći nisu: tijelo, bogatstvo i javni položaj. Dakle, prema ovom misliocu, uzaludno se truditi oko ovih stvari što ne ovise od nas samih. S druge strane, filozofirao je Epiktet, ako si bolestan i siromašan, ne vrijedi da jadikuješ, to su stvari koje ne ovise od tebe, od nas samih. Epiktet je bio mišljenja "ako se brineš samo o tijelu, to je znak oskudne pameti." Iz vremena daleke prošlosti da se vratimo na koncu sadašnjim oblicima življenja. Mnogima je jasno da su pred nama i u nama teška vremena, bez obzira na ovaj raskonšan i sunčan dan, ostaje samo mašta o nekom lijepom životu. Predajemo se mašti i imaginaciji, one su naša sloboda i blagostanje. Kako da mislim dalje, kad gotovo svaki pripadnik mog naroda je nesretan, jer nema nikakva prava! Normalno se ne može živjeti! Ovaj život, bez prava, ujedno znači živjeti u svojevršnom u koncentracionom logoru, kakav je današnji karadački logor. Ostaje zato nada da se pisanjem taj apsurd življenja, ne samo registrira, već i opiše! Dakle, pisanje je jedini život bez posebnog razmišljanja o vlastitijoj biografiji. Zacijelo, svako pisanje o surovom životu i raznim nesporazumima u vremenu i društvu predstavlja samo sirovu građu za jednu moguću filozofiju apsurda.

(Nikšić, 1987.)